

Lèxic valencià a la llum de l'ALPI i de Coromines¹

Vicent-Ferran Garcia Perales
Universitat Cardenal Herrera CEU

1. Introducció: Coromines i l'ALPI

Coromines arribava a ser l'ordinador central de la catalanística, tot i que part de la seua vida la passà a l'exili americà. I el contacte amb el País Valencià havia de passar forçosament per la figura del *patriarca dels filòlegs valencians*, M. Sanchis Guarner, tal com l'anomenen Ferrer-Pujadas (13) en el Prefaci del seu epistolari.

Molt es coneix de la relació i l'estima de Joan Coromines pel País Valencià, però poc o gens es coneix sobre la informació i la utilització que tenia Coromines sobre un dels projectes en què més es va implicar el mestre Sanchis Guarner i de què menys rèdit va obtenir. Ens referim al malmés *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica* (ALPI).

En aquest article pretenem donar alguna notícia sobre què coneixia Coromines de l'ALPI i en quina mesura les enquestes inèdites atlàntiques (de l' 'atles') haurien donat llum a les investigacions de l'ordinador central corominià. En la segona part, analitzem una tria de paraules valencianes recollides per M. Sanchis Guarner i F. de B. Moll en 1934-1935 per a l'ALPI. L'objectiu final és posar en valor l'obra de l'ALPI per entendre algunes explicacions corominiànes del lèxic valencià.

Sabut és que la Filologia Romànica tenia un gran aliat en l'anomenada Escola Espanyola, dirigida per R. Menéndez Pidal, que va contribuir a la genealogia d'un atlas general a principi del segle XX, el que seria l'ALPI dirigit pel fonetista Tomás Navarro Tomás. La idea era aplicar la metodologia de l'*Atlas Linguistique de la France*, de J. Gilliéron, de tal manera que es van triar i ensinistrar equips investigadors per cada llengua peninsular. En el cas de la llengua catalana es va comptar amb la participació de M. Sanchis Guarner i F. de Borja Moll, que dugueren a terme les enquestes dels pobles de Catalunya, Andorra, el Rosselló, les Illes Balears i el País Valencià. Els resultats, inacabats. En 1962, després de tres dècades de començar les enquestes, es publicava el primer i únic volum, compost de 75 mapes de Fonètica.

No és el moment de fer la història de l'ALPI, però sí que voldríem reivindicar, una vegada més, la participació valenciana en aquest projecte, ja que el redactor en cap era Sanchis Guarner i l'oficina de publicació passà de Palma (on col·laborava Aina Moll) a València (on participà Lluís Alpera de becari).² Els darrers anys, l'ALPI inèdit (enquestes lingüístiques de preguerra) ja té el lloc que li correspon, després que un equip d'investigadors, encapçalats per Pilar García Mouton, hagen obtingut els mitjans suficients per rescatar aquests materials i publicar-los en www.alpi.csic.es. Recordem que és precisament el CSIC el propietari del projecte, a partir del Centro de Estudios Históricos, del qual depenia la Junta de Ampliación de Estudios (JAE), l'organisme que va subvencionar l'ALPI al segle passat.

Respecte del que hem comentat del que ja sabem de la bona relació de Coromines amb el País Valencià a través de la figura atlàntica de Sanchis Guarner, voldríem reportar una anècdota esclaridora a partir d'unes confessions de Joan Coromines a València que transcriu el professor Antoni Ferrando (13):

Em permeteu un símil? Em va parèixer, i cada dia més m'ha semblat així, que les terres valencianes, i les altres catalanes, les del Nord, del Principat, eren com

¹ Aquest treball forma part del projecte d'investigació interdisciplinar "Descriptologia i imatge documental" (FUSPBS-PPC27/2015, IP Fernando Ros; Fundación San Pablo CEU i Banco de Santander).

² En Garcia Perales (2013) s'insisteix en aquesta participació valenciana de l'ALPI.

una parella d'home i dona, dos esposos; en una parella, ella és diferent d'ell, ben diferent, però si hi ha hagut amor entre ells, si han tingut una vida verament matrimonial, encara que no siguin una mateixa persona, aquells dos éssers humans han arribat a ser completament l'un de l'altre, cada un d'ells arriba a ser una personalitat incompleta, impossible d'isolar de l'altra. La meua vida des de llavors, ha voltat entorn d'aquest eix: el Principat de Catalunya i les altres terres de la llengua eren aqueixes dues meitats d'aquesta mena de matrimoni humà: i d'aquestes altres, l'element cabdal, la quinta essència, el quasi-tot, ha estat sempre per a mi el País Valencià.

Les paraules de Coromines són impagables. Van ser pronunciades en la conferència que el mestre va dur a terme a la Facultat de Filologia el 4 de juny de 1985, acompanyat del seu deixeble Joseph Gulsoy, convidats per l'aleshores director del Departament de Lingüística Valenciana, Antoni Ferrando, després que ell mateix i Emili Casanova li reteren visita a Pineda de Mar uns anys abans. Ferrando havia escrit a Coromines en 1982, per preguntar-li sobre el seu mestre Manuel Sanchis Guarner, recentment finat. Coromines li responia amablement i el convidà a una visita. En paraules de Ferrando: "Sempre he pensat que tot va ser una deferència pòstuma envers Sanchis Guarner".

Tot fa pensar que la fotografia que il·lustra l'entrevista a Joseph Gulsoy ("Tocat pel valencià", *El País*, 16-02-2006) correspon al mateix dia, aquell dilluns 4 de juny de 1985:

Fotografia 1. Joan Coromines i Joseph Gulsoy amb professors de Filologia Catalana (UV). València, 4-6-1985. D'esquerra a dreta i de dalt a baix, J. J. Ponsoda, F. Ferrer Pastor, A. Ferrando, R. Alemany, J. Gulsoy, J. Coromines, Ll. Alpera, J. Pérez Montaner, J. Colomina, V. Escrivà, Ll. Polanco, V. Simbor, C. Barceló, E. Balaguer, J. R. Borràs i una altra persona sense identificar.

Uns anys després, en 1989, Coromines rebia el premi Sanchis Guarner pel primer volum de l'*Onomasticon Cataloniae* (on recull la toponímia antiga de les Illes Balears, amb la col·laboració de Josep Mascaró).

2. La correspondència de Coromines

Coromines estava informat sobre el que Menéndez Pidal havia concebut com a Atlas d'Espanya a principis del s. XX i que només als anys vint es va poder veure materialitzat amb la direcció de Navarro Tomás. En carta de Ramón Menéndez Pidal a Joan Coromines de 10 d'octubre de 1950 podem llegir (Pascual-Pérez Pascual, 242-243):

[...] Ya sabe usted lo del *Atlas* de Navarro para el cual fui a visitar al Ministro de Asuntos Exteriores, quien dio inmediatamente las órdenes para que se facilitasen

los dólares necesarios para que los col·laboradores vayan a entrevistarse con Navarro.

D'altra banda, la correspondència entre M. Sanchis Guarner i Joan Coromines (Ferrer-Pujadas) havia de donar-nos llum sobre el coneixement de la marxa de l'ALPI per part de Coromines. Així, en carta de Sanchis a Coromines (Palma, 15-3-1950), l'informa:

No recuerdo si us vam dir que en 1947 vam acabar en Moll i jo la replega dels materials de l'ALPI, puix que Navarro Tomás havia accedit a publicar-lo d'acord amb el CSIC.

Li comenta les condicions però que es veuen en l'obligació de demanar una beca d'estudi a la Guggenheim Foundation, perquè el CSIC no tenia diners. Per a aquesta beca, Sanchis donà el nom del seu mestre Coromines per tal que poguera informar sobre ell. En carta de 30 de setembre, Sanchis ja li diu que viatjarà, becat finalment pel CSIC, a finals d'octubre per reunir-se amb Navarro Tomás. L'acompanyarà Rodríguez Castellano i s'hi estaran tres mesos. Sanchis li assegura que la seua il·lusió seria concertar una cita amb Coromines a Nova York per comentar novetats i demanar-li consell sobre alguns assumptes.

De la correspondència entre Coromines i Sanchis es desprén el gran interès del filòleg valencià de reunir-se als EUA amb el mestre Coromines. Però per qüestions econòmiques no va poder-se fer el desplaçament ni a Xicago ni a Nova York. Així ho constaten les missives que s'escrigueren durant el trimestre que Sanchis treballà amb Navarro Tomás a Nova York (finals d'octubre 1950 – 20 de gener de 1951).

Fins i tot Sanchis va fer d'intermediador entre el CSIC i Coromines, amb una petició de Rafael de Balbín perquè el mestre tornara a Espanya i publicara el diccionari a Madrid. Coromines, en una carta molt confidencial a Sanchis (Xicago, 19 de desembre de 1950), li expressava les seues reticències i que, si realment la proposta era ferma, Coromines necessitava seguretat: havia de tornar a Barcelona (i no a Madrid) i només després d'acabar el diccionari. Sanchis li respon un dia abans d'embarcar i tornar a Espanya (Nova York, 19 de gener de 1951) i li expressa el desconsol per no haver dut a terme la trobada que tant havia desitjat.³

Seguint amb l'ALPI en l'epistolari de Coromines-Sanchis, tenim informació que Joan Coromines coneixia la intensificació dels treballs de l'ALPI per part de Sanchis Guarner, tal com li diu en carta de Barcelona estant el 13 d'abril de 1958. I el més important de tot: Sanchis envia a Coromines un exemplar de l'ALPI. Intuïm que li'l féu arribar així que es va publicar en 1962, però en l'epistolari se cita en carta de Coromines a Sanchis, Barcelona 11 de febrer de 1973:

Amb tota franquesa us diré que no m'és difícil d'aconseguir exemplars d'aquestes dues obres, però que si sé que podeu assegurar-vos que m'enviïn els volums II i següents de l'ALPI (del qual em féreu donar en rústica el vol. I i me l'he fet enquadrar, que ara costa tant, per poder consultar-lo còmodament sempre que s'escaigui), i si sé que llegireu aquestes obres meves, n'hi haurà certament un de cada per a vós.

---

³ Per a més informació sobre l'ambient que envoltà les vicissituds per què hagué de passar l'ALPI, consulteu l'epistolari de Cortés-Garcia Perales.

Aquest paràgraf és clau per entendre la utilització que féu Joan Coromines de l'únic volum de l'ALPI, publicat en 1962 davall la direcció de M. Sanchis Guarner: sí que el consultà i sí que en rebé un dels exemplars no enquadernats.⁴

Referent a aquest fet tenim dues notícies per a reportar: a Sant Pol de Mar Coromines tenia un exemplar enquadernat de l'ALPI i, a més, el professor Joseph Gulsoy ens informa des del Canadà (correu electrònic, 14 d'abril de 2018):

[...] Referent a Coromines i ALPI, no recorde el seu ús per part del mestre. Tenia el vol. I però no estava, segons recorde, entre la col·lecció de llibres a Pineda. La biblioteca principal era a la casa de Carretera de Sarrià, a Barcelona. En tot cas, no apareix en la Bibliografia del volum I del DECat i ni de la del DECast (1980-1992). Segons la carta 1973 [*carta de Coromines a Sanchis, Barcelona 11 de febrer de 1973*] ell tenia la impressió que se n'havien publicat vols. II, III, etc. El cas és que Sanchis Guarner, núm. 1 dels encarregats de la seua publicació, solia assegurar-nos (durant 1963 – 1965) que la publicació del volum II era imminent, que no trigaria massa, i ell sempre amb esperances, però el Consejo Superior no pogué obtenir del govern més finançament, i així la cosa es va estancar indefinidament.

Fotografia 2. D'esquerra a dreta: Carles Duarte, Joan Coromines, Albert Coromines i Joseph Gulsoy [Arxiu C. Duarte]. Fotografia publicada en el llibre *Joan Coromines 90 anys*, Curial Edicions, Pineda de Mar (1995, 2a ed.)

En conclusió, doncs, hem de dir que pràcticament desconeixem l'abast de la utilització per part de Joan Coromines de l'ALPI publicat (1962) –que sí que tenia– i de l'ALPI inèdit –que no tenia, però que pensava que es publicaria–. Ni les persones que han treballat amb Coromines ni la bibliografia general i específica donen compte de l'ALPI. Tampoc no està citat en les “Indicacions bibliogràfiques” que figuren en el vol. I (p. XV-XLIII) del *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Coromines, doncs, no fa servir específicament les enquestes de la llengua catalana que M. Sanchis Guarner i F. de B. Moll van dur a terme als anys trenta, tot i que indirectament sí que les hi utilitzarà, ja que una de les fonts principals del DECat és el DCVB, que inclou part de les enquestes inèdites de l'ALPI com ja es va demostrar en la tesi doctoral inèdita de Garcia Perales (2001).

⁴ De fet la tirada dels exemplars de l'ALPI fou en rústica, sense enquadernar. Amb alguna excepció, com demostra una carta de Sanchis Guarner a T. NavarroTomás (31-10-1961): “Voy a hacerle ahora una pregunta confidencial. El Consejo tiene el proyecto de obsequiarle con un ejemplar lujosamente encuadernado, como los que regalan al Papa o a Franco, aparte, claro es, de otro ejemplar normal de trabajo” (Cortés-Garcia Perales, 393).

2. Estudi comparatiu d'algunes variants de l'ALPI (DCVB, DECat)

En aquest apartat estudiem variants de l'ALPI basant-nos en els nostres diccionaris històrics (DCVB i DECat), així com també en altres fonts (diccionaris valencians del s. XIX, estudis i publicacions sobre geografia lingüística, etc.). L'objectiu, però, d'aquesta segona part no és investigar exhaustivament cadascun dels mots que hem triat. Pretenem només oferir una aproximació a la riquesa de l'ALPI, a la llum, sobretot, de Coromines, tant per les novetats que aporta com per la informació coneguda, contrastable amb les obres que citem.

750 Cincorres	763 <u>Ademuz</u>	781 Biar
751 La Pobla de Benifassà	764 <u>Tuéjar</u>	782 Benilloba
752 Vilar de Canes	765 Casinos	783 Benialí
753 Peníscola	766 <u>Marines</u>	784 Calp
754 Vistabella	767 <u>Caudete</u>	785 El Pinós
755 <u>Castillo de Villamalefa</u>	768 <u>Pedralba</u>	786 <u>Monforte</u>
756 <u>Fanzara</u>	769 Rafelbunyol	787 El Campello
757 L'Alcora	770 Quart de Poblet	788 Crevillent
758 Orpesa	771 <u>Godelleta</u>	789 <u>Dolores</u>
759 <u>Teresa de Viver</u>	772 Torís	790 Guardamar
760 <u>Azuébar</u>	773 <u>Dos Aguas</u>	
761 Aín	774 Polinyà	
762 Moncofa	775 Massalavés	
	776 <u>Teresa de Cofrentes</u>	
	777 <u>Anna</u>	
	778 Llanera de Ranes	
	779 Beniopa	
	780 Moixent	

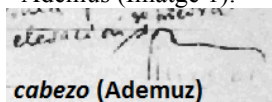
Taula 1. Pobles valencianoparlants i castellanoparlants de l'ALPI

CABEÇ / CABEÇO / CABEÇÓ / CABEÇOL / CABEÇOLET

ALPI. 413 CERRO, C. Villamalefa: *cabezo* (= <tozal>). | Ademuz: *cerro* (con cima alargada)⁵ / *puntal* (con pico redondo) / *cabezo* (loma que termina en una elevación). | Dolores: *monte* (y más pequeño <*cabesocabeçó*, *cabeçolet*. | El Pinós: *cabeço* | Tuéjar: *cabezo* (nombre geográfico). | Marines: *cabezo* (pico de monte). | Teresa de C.: *cabezo* (terreno alto que termina en pico).

Coromines posa l'èmfasi en la localització espacial (*cabeç* en la zona or. del val. merid. / *cabeço* zona occ. del val. merid.) i l'etimologia (són reflexos toponímics mossaràbics < CAPİTTIA i no *CAPICCIA; “no cal pensar en una importació del cast. *cabezo* (per a aquest veg. els treballs de MzPi. i DCEC I, 557b7-15), no sols per la forma sinó per l'enorme, antic i constant arrelament toponímic”). | Aquesta forma es podria deure no a “catalanització parcial, sinó a divergències en el dialecte pre-català o

⁵ Ademús (Imatge 1):

en l'arabització", més que no pas del significat que puga prendre el mot. | És ben clar que el significat arreu del País Valencià és bastant homogeni: es refereix a una elevació del terreny, la part més elevada. Josep Escrig, Llombart-Escrig, Martí Gadea: *cabeç* o *cabeço*.

cabeço: El DCVB no recull la forma *cabeço* (sí *cabeç* < CAPĪTĪUM), bé perquè la degué considerar un castellanisme (cast. *cabezo*), bé perquè no en degué tenir cap referència, cosa rara si tenim en compte l'àrea d'ús. Coromines, tot i no ser explícit, insinua que és un castellanisme (dels parlars xurros en el cas de Lliria) o un mossarabisme: "En conjunt crec que es pot donar per segur que pertot és supervivència de la toponímia mossàrab". | L'ALPI recull *cabeço* al Pinós, exactament com ho fa Coromines. | És clar que la variant *cabeço* és la més estesa al País Valencià, de nord a Sud, tot i que els reflexos són majors en l'alacantí, raó per la qual Moll va considerar recollir la variant sota el concepte atlàntic de *colina* al Pinós, i no en altres pobles que havia enquestat. Una altra explicació és que en els altres pobles visitats no van preguntar per aquesta paraula. Jo m'incline més a pensar que Moll degué tendir a la simplificació davant de la gran quantitat de variants per a referir-se a les elevacions del terreny, i va voler recollir només les generals (serra, llima, muntanya...), amb una xicoteta gradació quant a la grandària de l'objecte per què preguntava. Això no obstant, no podia fugir d'alguna anotació que l'informant li degué explicitar ("muntanya que no forma pico"), i en el cas que ens ocupa tampoc podia escapar de fer anotacions d'un mot com "cabeço" o "cabeç", tan usual en la zona alacantina. És ben estrany, però, que no anotara cap reflex toponímic a banda, de tal manera que ho haguera pogut reportar al DCVB.

cabeçó: Podem considerar aquest mot com una aportació de l'ALPI. El significat de COLINA que hi ha en la paraula *cabeçó* no apareix en el DCVB. Coromines a penes en fa un comentari dient que possiblement es tracta d'una mala lectura en la Crònica de Muntaner, i amb una mínima documentació toponímica a Benigànim. Però no hi dona més importància. En canvi, l'ALPI recull aquesta forma a Casinos com una cosa excepcional, ja que no registra la variant –amb aquest significat– en cap altre poble. | Possible origen: 1. Un desplaçament d'accent. 2 (?). Una sufixació, típica en mots com "abundó", "xafó", etc., que pot prendre molts significats depenent del mot a què s'aplique; *xafó*: acte de xafar amb intensitat. | Tenint en compte que l'ALPI registra dues variants a Casinos (*cabeçó* i *cabeçolet*), la forma *cabeçó*, i no *cabeço*, va més en consonància amb *cabeçolet*.

cabeçolet: El DCVB no recull aquesta forma, però sí *cabeçol*: "Pujolet, coll de muntanya (Val.); cast. *colina*". Cal suposar que es tracta d'un diminutiu de la variant *cabeçol*, alhora diminutiu de *cabeç*. | Ens trobem, doncs, en la formació d'un diminutiu damunt d'un mot primitiu que ha lexicalitzat els morfemes del sufix. Ocorre també en casos com *nuetet* (dim. del dim. fossilitzat *nuet*). I no solament es tracta d'un fenomen que afecte el diminutiu, sinó que també ocorre en el gènere: *reixos* (a partir de la interpretació de la forma *reix* < *reis*, com a singular), *esquitx* –pl. *esquitxos*– (a partir d'un fals singular *esquits*, que prové de la forma *esquit*), *torcamansos* (a partir d'un singular *torcamans*), etc. | Coromines distingeix una mena de diferència semàntica entre el mot primitiu i el derivat. Així: *cabeçol* o *cabeçolet* ("especialment per a cada un dels serrats que enfila un camí si després ve baixada"): es diu més a la banda del Xúquer (*Cabeçol de l'Aranya*, Torrent). | M'incline a pensar que la forma *cabeçolet* no aporta cap significat nou respecte a *cabeçol*. Segurament el parlant identificaria el mateix lloc amb les dues variants. | I caldria fer-ne, ara, una reflexió que podria servir per als altres mots: si un parlant coneix un mot és perquè coneix un referent. La relació que s'estableix entre significat i referent passa obligatòriament per un referent. Per tant,

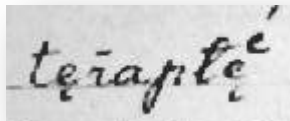
la idea que un parlant es fa de qualsevol variant que apareix a l'ALPI depèn de la imatge-referent que tinga en ment. En el nostre cas, si l'informant que va enquestar Moll coneixia el mot *cabeçolet*, segurament estava pensant en algun "alt" o "cim" d'una serra que podria haver-hi a Casinos. Això, però, és molt difícil d'explicar a hores d'ara pel que fa a l'ALPI. Però és aquest fet el que explicaria la "fluctuació de grandàries" que hi ha en el mateix mot depenent del poble on aparega (vg. si no els significats de *tossal*). És més, doncs, un tema geogràfic.

TERRAPLÉ

ALPI. 414 COLINA: *muntanyeta* 750 753 754 757 758 761, *tossal* 778 784, *tussal* 787, *tossalet* 752 754 757, *serreta* 751 778 781, *cabéço* 785, *cabeçó* 765, *cabeçolet* 765, *alteró* 769 770 779, *alturó* 782, *altet* 785, *lloma* 772 778 782 (montaña que no forma pico) 783 784 787 790, *llometa* 775 778 781, *terraplé* 779 [Beniopa].

És clar que el mot *terraplé* és alié a la nostra llengua, ço és, que es tracta d'un préstec o manlleu. El seu significat com a "fortificació" està estès pertot arreu del domini lingüístic, potser amb algun matis com el que diu Coromines a l'Empordà, on la paraula *mota* pren el significat de *terraplé* però és més gran. | L'ALPI no en diu res. A Beniopa, Moll va registrar la forma *terraplé*, al costat d'una altra forma *alteró* dins del mateix concepte COLINA. ¿Pot ser que existisca una afinitat semàntica entre les dues accepcions? És a dir, que un *alteró* és una mena de *terraplé* amb unes determinades característiques, o viceversa. Si així fóra, el nostre *Atlas* aportaria un significat més de matis quant a una de les dues paraules. | Un comentari no més clar és el de l'origen del mot: mentre que per al DCVB es tracta claríssimament d'un manlleu del francès, Coromines no el veu clar i pensa que també podria ser al revés, que el francès prenguera la paraula *terreplein* del català o de l'italià.

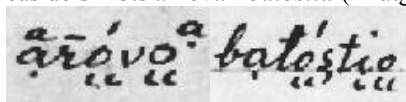
Per últim, un comentari fonètic. Fixem-nos primerament en la transcripció que exactament en dona l'ALPI a Beniopa:

Imatge 1. Transcripció de l'ALPI de la paraula *terraplé* a Beniopa.

Evidentment, tal com passa amb el català occidental, la *-é* final és tancada, enfront del català oriental, on sí que seria oberta. El que ens pot sorprendre, però, és la primera *e*: és oberta o tancada? | El DCVB distingeix entre *ɛ* (vocal anterior; la *e* del català oriental i occidental en els mots *cel*, *peu*, *ciència*; és semblant a la *e* del francès *fer* i de l'italià *ferro*) i *ɛ̃* (vocal anterior, més oberta que la *ɛ*; és la *e* oberta del valencià, del mallorquí i del menorquí). I així transcriu: *tɛ̃ɾəplɛ̃* [amb accent sobre la darrera *ɛ̃* oberta] (or.); *tɛ̃ɾəplé* (occ., val.); *tɛ̃ɾəplə* [amb accent sobre la darrera *ə* neutra] (mall.). | Etim.: del fr. *terre-plein*, mat. sign. (Realment són les tres solucions de la *Ē* llatina del mot *PLĒNU*). | Ara bé, l'experiència dels sons de l'ALPI ens demostra que la vocal *e* té entre 26 realitzacions (i 38 ampliacions de matisos).⁶ Aleshores és ben difícil destriar la frontera entre oberta i tancada. En el cas que ens ocupa, l'ALPI va transcriure la primera

⁶ Exactament, tal com va demostrar Garcia Perales 2001, l'ALPI reporta 216 al·lòfons vocàlics, com en el cas dels mots *arrova* i *balòstia* (Imatge 3):

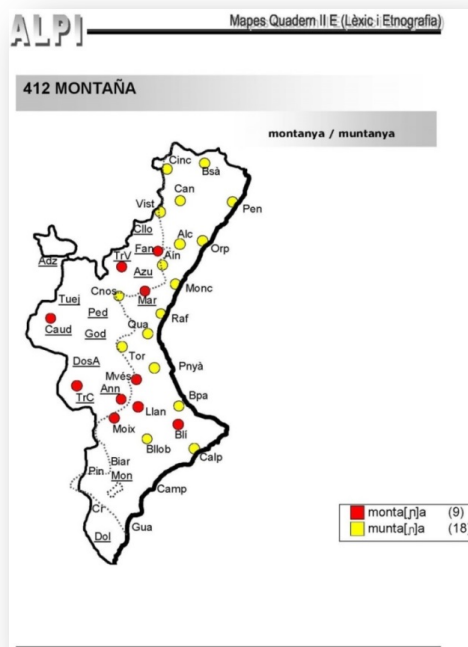
-e- de *terraplé* amb un únic grau d'obertura (amb el diacrític fonètic cap a la dreta), indicant-hi una obertura de la -e-, però que no arribaria a ser tan oberta com en mots com *serra*, *terra*, etc. | He comprovat tots els altres mots en la mateixa enquesta, i en posició àtona apareix aquest mateix símbol per a la *e* en els casos següents: *espiga*, *estenalles*, *esgomitar*, *envergonyir-se* (però no en *astable*, *espina* i altres), *beuredor*, *vetlar*, *suterrar*, *rejola*, *estovalles*, *erm* i *bresca*. | Segurament, des del punt de vista fonològic, es tracta d'una /é/ tancada, encara que amb tendències a l'obertura (tal com assenyala l'al·lòfon amb un únic diacrític fonètic a sota). És clar que tots aquells mots registrats a Benilloba amb aquest mateix símbol, tots ells tenen una /é/ tancada. Josep Escrig, Llombart-Escrig, Martí Gadea: *terraplé*.

No és gaire difícil concloure en la paraula *terraplé* que ens trobem davant d'un context fònic i etimològic molt clar: una *e* en contacte amb una vibrat múltiple sol ser oberta (no tant com una -e- tònica, per descomptat). I a més, es tracta d'un compost de *terra* (mot que conté una /è/ oberta claríssimament) i *ple*. El que passa és que les normes fonològiques quant al desplaçament de l'accent en casos com *terraplé*, ens indiquen que les vocals obertes *é* i *ó* només es poden trobar en posició tònica, mentre que si perden la tonicitat passen a ser tancades.

TOSSAL / TUSSAL / TOSSALET

ALPI. 412 MONTAÑA: *tossal* 752 754 757 758; 414 COLINA: *tossal* 778 784, *tossalet* 752 754 757, *tussal* 787; 415 (pregúntese por *otero*, *pueyo*, *cuello*, *collado*, *cabezo*, *tozal*, *teso*, *turón*, *magote*): *tossal* (= terreno cultivable relativamente elevado, que se hace difícil de regar) 775, *tussal* (= loma arenosa, montón de arena) 790.

Visualment aquestes variants es troben en la llista de formes davall un mateix concepte (*montanya* / *muntanya*), que va cartografiar Garcia Perales (2001):

Imatge 2.

L'ALPI registra les dues variants amb *o/u* amb una distribució geogràfica bastant homogènia: al nord del País Valencià, tots els pobles presenten la variant amb -u-, mentre que, a partir de Massalavés cap al sud, la variació entre *o/u* és la tònica dominant. Lluís Gimeno (1997) registra només 'muntanya' als pobles situats més al

nord de la zona que estudia. Això no obstant, assenyala: “Les localitats núm. 20, 27, 29, 30 i 47, presenten la pronúncia [munt-]”, mentre que en aquests pobles, a l’hora de representar les variants sobre el mapa, hi registra la forma amb *-o-*. Segons aquesta remarca, cal entendre que a Peníscola (poble núm. 30) conviuen les dues variants, una amb *-o-* enfront d’una altra amb *-u-*.

El DCVB ofereix els diferents matisos de significat segons la comarca on apareix el mot *tossal*. Coromines, però, no explica gairebé els diferents sentits del mot, ans n’exposa l’extensió i les variants.

L’origen etimològic de *tossal* és diferent en boca del DCVB i de Coromines. Per al primer, el mot *tossal* deriva de *tòs* (tot i que no explica en quin sentit), el qual deriva de TŌNSU ‘pelat’, amb alguns problemes pels reflexos en altres llengües. A més, cita Coromines en dir que aquest fa derivar el mot *tòs* d’un probable *TAUCIA, que tindria reflexos en altres llengües (el port. i gall. *touça* ‘rabassa’, ‘mata’; lleonés i arag. *toza* id.; cast. *tozuelo* ‘nuca’, etc.).

Possiblement ens trobem davant d’un cas en què les enquestes de l’ALPI van ser utilitzades en l’elaboració del DCVB, bé en un primer moment pel mateix Moll, bé quan Sanchis Guarnier va realitzar-ne la revisió. Així, tenim aquests paral·lelismes:⁷

VARIANT	DCVB	ALPI	Coromines
tossal	Balaguer, Urgell, Gandesa, Freginals i País Valencià en general	Arreu del País Valencià, encara que es veu una tendència a l’especialització semàntica a mesura que avancem cap al sud: mentre que als pobles castellonencs té el significat de ‘muntanya’, als d’Alacant entren sota ‘colina’ i altres.	- “aplicat en toponímia és sobretot del domini del cat. occ. i de la zona interior dins el cat. or., si bé no es estrany als altres dominis dialectals de la llengua”. - A més, cita Peníscola (on l’ALPI no recull el mot) i Orpesa (on l’ALPI sí que recull la variant). - També en dóna una distribució en el sentit que apareix i desapareix. Exactament coincideix amb l’ALPI: el mot desapareix cap a la demarcació de València i reapareix cap a Alacant.

⁷ La tesi de Garcia Perales (2001) demostra tots els casos en què el DCVB reporta exemples de l’ALPI sense citar-ne la procedència. Posteriorment, el professor Emili Casanova ho va ampliar per al cas del balear.

VARIANT	DCVB	ALPI	Coromines
tussal	<p>- Sota els significats: “2. Muntanya o puig en general (Balaguer, Oropesa, Vistabella, L’Alcora, Onda); cast. montaña, monte.” “6. Munt considerable d’arena, duna (Guardamar); cast. duna” - Sota l’apartat de Fon.: pir-or., or., Senet de Barravés, Tamarit de la L., El Campello, Guardamar</p>	<p>- Sota <i>montaña</i> hi ha els tres pobles del DCVB (significat 2). A més, hi ha també Vilar de Canes. - “loma arenosa, montón de arena” (Guardamar). Es tracta, doncs, d’un cas claríssim en què el DCVB usa l’ALPI i les seues observacions (vg. significat 6). - Al poble del Campello també hi ha la forma <i>tussal</i> en l’ALPI, igual que en el DCVB sota Fon.</p>	<p>- “Aquesta variant anòmala <i>tussal</i> s’observa sobretot a la zona pirinenca i en comarques valencianes”. - Segons l’extensió que hi atribueix, Coromines comprova que es tracta d’una variant dissimilada que apareix i desapareix (fins i tot bruscamment).</p>

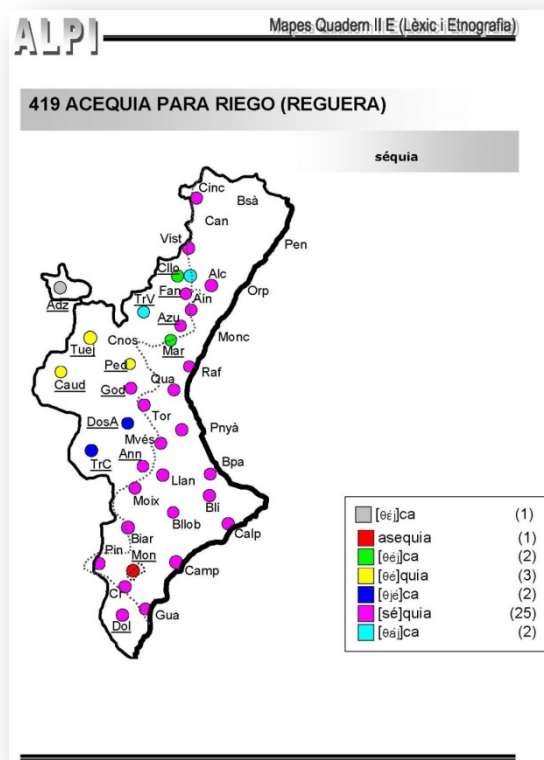
Taula 2.

Quant a l’etimologia de *tussal*, el DCVB no en diu res, i tracta la variant com una realització fonètica (ja que apareix sota l’apartat de Fon.), mentre que en l’apartat de significats en fa una restricció a Guardamar, on cal pressuposar que la variant originària és *tossal*. Això no obstant, recull la forma *tussal* com una entrada del diccionari, tot i que remet directament a *tossal*. | Coromines intenta anar més enllà, i després de postular una variant preromana amb *-u-*, acaba referint-se a una explicació més “moderna”, i diu que la forma *tussal* no es tracta més que d’una contaminació de *tossal* a partir de *turó*. La prova, diu, està en el fet que encara hi ha zones on lluiten les dues variants, *turó* (no massa corrent en el cat. occ.) i *tossal* o *tussal*. De fet, l’ALPI recull *alturó* a Benilloba. | D’altra banda, sembla que en aragonés també és general: *tozal* “Cima de un monte, collado; lugar algo prominente” (Pardo Asso), *tozal* “Monte o collado” (Bernal-Nagore).

Com a conclusió podríem dir que el mot *tossal* és general arreu del domini lingüístic, especialment en valencià. Això no vol dir que no estiga acompanyat d’altres variants per a referir-se al mateix concepte, siga de la grandària que siga. Per tant, al costat de *tossal* pot aparèixer *lloma* o *cerro* amb un mateix significat. El que passa és que els qüestionaris de l’ALPI eren massa generals, i segurament els enquestadors tenien en compte el grau d’imprecisió dels seus informants, raó per la qual van decidir organitzar els primers conceptes de l’ALPI d’una manera bastant genèrica, anotant només allò que era pertinent, només allò que era general i d’ús comú, i només anotaven les observacions que consideraven pertinents com en el cas de Guardamar.

SÉQUIA

ALPI. 418 ACEQUIA DE UN MOLINO: *séquia* 754 757 761 778 780, *séquia mare* 772. | 419 ACEQUIA PARA RIEGO (REGUERA) [...].

Imatge 3.

El mot *séquia* (i variants) deriva de l'àrab *sāqiya*, mat. sign. (pròpiament participi actiu del verb *sāqā* 'regar', segons el DCVB). És molt general: Lluís Gimeno (1997), *séquia* (Albocàsser, Benifallet) en el mapa 209. *El rec*. Altres formes registrades en el mateix mapa: *la marera*, *regadora*, *reguer*, *regué*, *reguerol*, *sequiol*, *rec*, *reguereta*, *sequiola*. | Pere Navarro (vol. 1, 233) *séquia/sèquia*: Maella (mot d'ús general a tota la comarca). Altres: en el mapa 314. *Solc* es registra *braçal*, *regador*, *regadora*, *reguer*, *sequiol*, *solc*. | Atles lingüístics. La forma *séquia* també és recollida per altres atles, segons Castañer Martín a partir de l'ALEANR: Noales (Osca); Fayón (Saragossa); Calaceit, Valderrobles i Peñarroya de Tastavins (Terol). | ALC 1113. | ALC 1182 (Catalunya, Mequinensa i Calaceit). | ALEA (per sesseig): mapa 82 (Jaén, Còrdova, Màlaga). | ALEICan: Lanzarote, Fuerteventura, Gran Canaria i Gomera.

Peníscola, citat per Coromines, precisament no té cap reflex del mot en l'ALPI. Segons Coromines: "Sanchis Guarner (RFE XXV, 274) precisa que té *é* tancada en valencià (no pas *è*, dada errònia de *Thede*, *Die Albufera* v. Val., VKR 1936).⁸ J. G. M. [Josep Giner i Marco] ho detalla així mateix amb referència a Carlet i tot el val. central (1935): "en efecte és <séquia> el que jo vaig sentir per tot el País Valencià, des del Segura fins al Nord, sense necessitat de pendre'n notes locals: encara a Peníscola, on m'anomenen les dues sèquies mares de la Marjal: la <séquia> del Rei i la <séquia> de la Sangonera". | I més avant "els mallorquins repobladors degueren portar-ho a Tàrbena, car és l'única localitat valenciana on ho vaig sentir: hi ha el *Carrer de la <síquies>*". | Però sí totes les variants amb *-é-* tancada, per descomptat, enfront de les variants amb *-è-* oberta,

⁸ Sobre l'obra de Max Thede, consulteu el treball de Garcia Perales-Soennecken, on es demostra aquesta afirmació encertada de Coromines. Efectivament, la ressenya que Sanchis Guarner publicà (RFE, 1941) en va donar compte: "Thede aporta amb vocal oberta paraules valencianes que en realitat tenen vocal tancada: *pedra*, *esteva*, *rellà*, *era*, *cadenes*, *espardenyà* / *polla*, *boca*, *porró*, *favó*, *llauradora*".

en cat. or., mentre que les formes amb *-í-* són pròpies del mall. i del men. i quasi enlloc més. | Hauríem de remarcar igualment la variant “conillera”, registrada a Beniopa (ALPI) i a Gandia (DCVB). Coromines fa notar: “Pel que fa a l’acc. de CUNICULUS ‘galeria subterrània d’accès a una mina’, ben documentat per Plini com a propi de la mineria ibèrica [...], convé avisar aquí que això es troba representat indiscutiblement en la nostra toponímia”, i posa exemples com el Monte i *conilleres* del català, al Pinós de Monòver (1964). | Per últim, fem referència a les oposicions (de vegades no binàries) que aporta l’ALPI: *fillola*, *regaora*, *regueró*, *sequiol* i *braçal* es poden considerar sinònims, en la mesura que corresponen a la definició de “sèquia secundària”. | La variant *séquiè* del Pinós: és curiós de destacar que el tipus d’obertura de la *-è* final de la variant *séquiè*⁹ no té el mateix timbre que la *-è* final de *sèrrè*¹⁰, registrada al mateix poble. | Ens trobem davant d’un nou exemple de la minuciositat de les transcripcions impressionistes de l’ALPI a l’hora de transcriure amb símbols fonètics qualsevol mot. En aquest cas, l’obertura de la *-e-* en posició àtona. | L’ALPI registra d’una manera irregular l’harmonia vocàlica al poble del Pinós: hi ha *sèrrè*, *mustèlè*, *matèria*, *gèrrè* enfront de *cisterna*; *bòria* enfront de *bòriò*; també *picòtòrt*; *llangòstò*, *còrdò...*; *mà.squèrrè*, *dènèu*. Segurament, el cas de *cisterna* és un cas aïllat, bé perquè es troba al principi de l’enquesta de l’ALPI, bé perquè podria tenir alguna explicació fonètica (per context amb una vibrant múltiple, per exemple). | El DCVB recull la variant *séquiè* a Sueca (a més d’Urgell, Falset i Gandesa). | Colomina només recull aquesta regla variable a Alcoi, on mots com *cosa*, *casa*, *duga* es pronuncien com a *còsè*, *càsè*, *dúguè*. | L’ALPI registra casos paral·lels a Calp: *clavillè*, *regalíssiè*, *dentillè*, *barcellè*, *manguillè*, *tenèllè*, *rèllè*.

SARP (ASSARB)

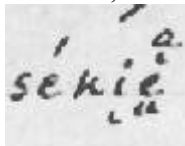
ALPI. *sarp* (f.) (= grande acequia a la qual van a parar las aguas sobrantes del riego, y de donde desembocan al mar) 990 (Guardamar).

DRAE. *azarbe* “(del ár. *as-sarb*, el correntí, la cloaca.) m. Cauce adonde van a parar por las azarbetas los sobrantes o filtraciones de los riegos”

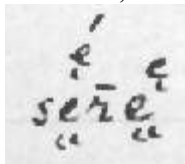
DCVB. *Sarp* “Gran sèquia a la qual van a parar les aigües sobrants de la regada, i d’allà aboquen a la mar (Guardamar); cast. *azarbe*” (és una còpia de l’ALPI). Aporta la var. ort. ant. (i no la documeta) *açarp*. Sota l’entrada *assarp* hi ha més informació: “Rec o sèquia (a Elx, segons Aguiló Dicc.). Antigament apareix escrit *açarp*, i era mot femení; cast. *azarbe*”. Etimologia: de l’àrab *sarb*, ‘claveguera’.

DECat. *Assarp* “és un mot de l’extrem S., que no sento més que a Santa Pola (*l’Assarp ampla* i *l’Assarpeta*) i Guardamar (“la Comuna” i “La Villa” són *assarps*), 1963.”, i remet al DCELC II, 348a. D’altra banda, en l’*Onomasticon* Coromines reporta novament la forma

⁹ El Pinós, exactament:

¹⁰ El Pinós, exactament:

assarb (amb *-b*) a Elx i també a Sollana (*séquia de l'Assarbe*, cast.). Diu que prové de l'àrab valencià *sarba* (segons Doctrina Ayala, els moriscos valencians pronuncien *e* i no *a*).

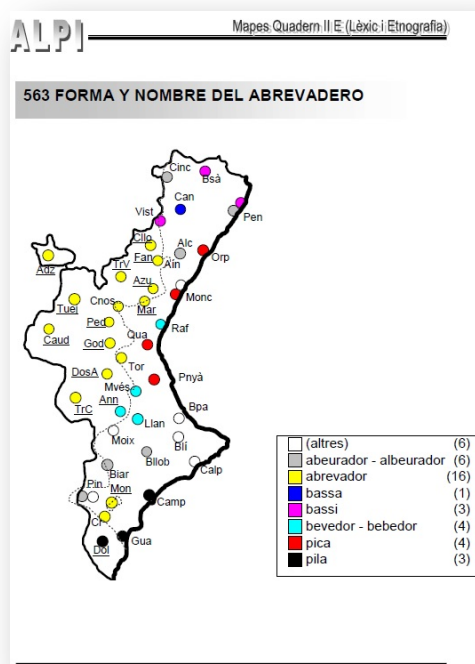
Documentació. Només el DCVB dona una documentació sota l'entrada *assarp*: doc. a. 1467, arx. Gral. R. Val. Coromines no en dona cap, només remet al seu DCELC.

Altres fonts. El Diccionari de l'Enciclopèdia (3a ed., 1993) recull la forma *assarb* (amb *-b*) "Sèquia que recull les aigües sobrereres de regar i les de filtració". | L'ALEANR registrava la forma *azarbas* a Ardisa (Saragossa), i Castañer Martín explica que el mot prové de l'hispanoàrab *sarb* (àrab *sárab*) 'canal, cloaca'. I afegit que conviu en aquest punt amb la forma *brazal*. La variant *azarba* és la forma antiga de l'actual *azarbe* 'cauce para el sobrante del riego', i remet al DRAE i al DCELC. | Germà Colón considera que la variant *assarp* (amb *-p*) és un arabisme propi de Múrcia i Oriola, que ha penetrat al català de Guardamar (usat, també en autors valencians en castellà, com Azorín o Gabriel Miró).

L'ALPI registra únicament la forma *sarp* i indica que és femení. Exactament el mateix el DCVB, però aquest sembla que no relaciona l'entrada *sarp* amb *assarb*, i sota aquesta segona no hi indica el significat de 'séquia menor' ni el seu gènere (sí en llengua antiga). | La formació d'ambdues variants pot tenir dues interpretacions: *sarp* es va formar a partir d'un fals tall en determinats contextos: *la assarp* > *l'assarp* > *la sarp* (o també a l'inrevés: *l'assarp* > *la sarp*). Això no obstant, es pot considerar la variant *assarp* com a l'originària, per tal com conserva l'article àrab *al-sarb* > *as-sarb* > *assarp* (igual que passava en *al-saqiya* > *as-saqiya* > acèquia).

BASSI

ALPI. 421a Depósitos de agua naturales DEPÓSITOS DE AGUA NATURALES. 81 *bassi* (m.) (= charca). | 563 FORMA Y NOMBRE DEL ABREVADERO. 51 *bassi* (de piedra o madera) (Es de forma prolongada, de 3 a 4 metros de largo), 53 *abeuradó* (de piedra) / *bassi* (de madera), 54 *bassi* (de madera o de piedra). | 576 DORNAJO PARA LA COMIDA DEL CERDO: 58 *pica* (de piedra) / *bassi* (de madera).

Imatge 4.

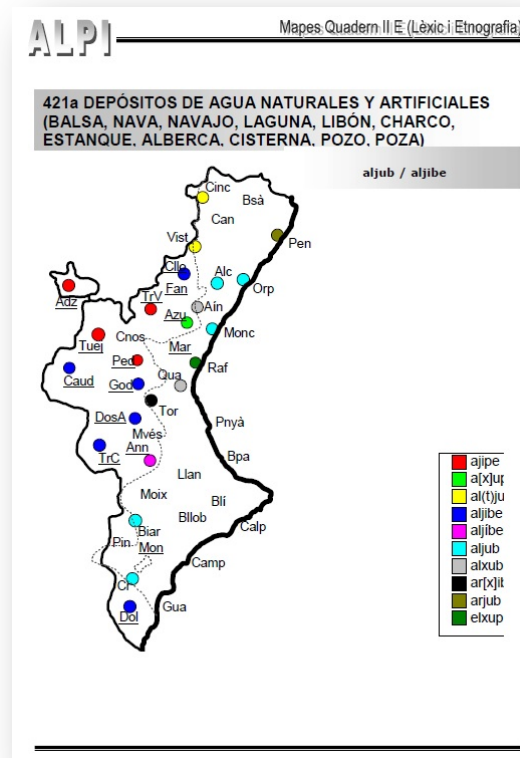
Etimologia. Aquest mot presenta etimologia incerta. El DCVB planteja que és difícil pensar que *bassi* derive de *bàssia* amb pèrdua de la *-a*, ja que es faria difícil explicar el canvi de gènere (*el bassi*, *la bàssia*). Una altra possibilitat és que *bassi* i *bàssia* deriven d'una falsa regressió del masculí, respectivament de *bací* i *bacina*. I conclou: “l’etimologia de *bàssia* és encara insuficientment coneguda en detall, encara que podem donar com a segur que és de la família del cèltic *bacca*”, i remet a Coromines, DCELC, I, 360. | Coromines ho resol d’una manera més senzilla i explica que cal escriure *baci*, mot emparentat amb la família de *bací*, i així hi insisteix en l’*Onomasticon*: *bassi* no, *bací* sí (“mossàrab desmossarabitzat”, com passa en *coffi* o *vogi*), i cita *la Font dels Bacis*, *Baciets* (Benimantell), entre altres. Hi insisteix en el DECat: “En els mots *bassiol* i *bassiot* convergeix la influència de *bassa* amb la de *bassi*, el nom de ‘cóm’ o ‘obi’ en el Migdia del Principat i Nord del País Valencià, que en realitat cal escriure *baci* i, com ho mostra el significat, no té relació (si no és secundària) amb *bassa* i pertany a la família de *bací* i *bàcia*, com a nom de recipient”.

Altres fonts. Llobart-Escrig no registra *basi* ni *bassi*; *Vassi*. m. Buque. Vaso o vacío de alguna cosa apta para contener y recibir otra en sí. | Martí Gadea: *basi* remet a *vasi* [sic]; *Vassi*. m. Buque: vaso o vacío de una cosa apta para contener otra en sí.

El *bassi* és, per a l’ALPI, l’abeurador (recipient o lloc) dels animals (porcs, ovelles...) al nord del País Valencià. Segons la distribució geogràfica també pot referir-se a la menjadora. I en algunes contrades (Terres de l’Ebre), si és de fusta (un tronc buidat, per exemple), és *bassi*, i si és d’obra, abeurador (o també, en algunes contrades, es fa diferència del nom del recipient si és per a beure o per a menjar). | Segons Coromines, el mot *bassi* no deriva de *bassa* ni s’hi relaciona. L’ALPI, però, contradiu aquest fet, i registra el significat de “charca” (realment una *bassa*) a Biar, poble on es distingiria “el *bassi*” de “la *bassa*” (= “balsa artificial”). En el mateix poble, tot continuant amb l’ALPI, per a referir-se al “dornajo” o l’“abrevadero”, emprarien altres mots distints a *bassi*, com ara *albeuraor*, *gamella* o *pica*. Podem concloure, doncs, que, segons l’ALPI, el mot *bassi* sí que podria estar en relació amb *bassa*. A més, aquell significat de “charca” no està registrat al DCVB. D’altra banda, potser no fóra desconsiderat relacionar el mot *bassi* amb formacions tan genuïnes com *el mimvi*, que en zones com la Costera adopta la forma assimilada *bimbi* i es refereix al sobrant d’aigües que vénen de la séquia de reg.

ALJUB

ALPI. 421a DEPÓSITOS DE AGUA NATURALES Y ARTIFICIALES (BALSA...: [aldzúp] 757 758 762 781 788, [alzúp] 750 574, [altfúp] 761 770, [ardzúp] 753, [eltfúp] 769, [arxíþe] 772).

Imatge 5.

DCVB. “1. Depòsit quadrangular, ample i de poca fondària, excavat en la terra, revestit per dintre de marès o pedres i tapat de volta, que serveix per recollir en el camp l’aigua de pluja que corre per en terra; cast. aljibe”. “2. Safareig (té aquest significat a Valls, a la Conca de Barberà i a Llofriu, segons els nostres corresponsals”. | Variants geogràfiques: *aljub* (Maestr., Cast.); *aljub* (València, Forcall, Tamarit de L.); *arjub* (Tortosa). No registra les variants fonètiques [alzúp] ni [eltfúp].

Etimologia. DCVB: de l’àrab *al-ğubb* ‘el pou’. | Coromines: de l’àrab *ğubb* ‘pou’, ‘cisterna’. El cat., l’aragonés i el port. han mantingut la forma amb el vocalisme de l’àrab normal. El castellà, no. | És curiosa la variant que aporta R. Andolz: “*aliub*: sust. masc. (anticuado, Tilander) = aljibe”.

DECat. *Aljub* ‘cisterna rústica’. Registra multiplicitat de variants, entre les quals destaca *arjub* a Peníscola, exactament com fa l’ALPI. No registra les variants fonètiques [alzúp] ni [eltfúp]. En canvi, sí que registra [enzúp].

Ens trobem davant d’un arabisme que presenta diversitat formal. L’única novetat que aporta l’ALPI són les dues variants *al(t)jub* (sense voc. neutra) i *elxub*, no registrades al DECat ni al DCVB. La primera és fàcilment explicable tenint en compte la distribució dialectal del fonema palatal fricatiu sonor. La forma *elxub* de Rafelbunyol es podria explicar a partir d’una confusió amb l’article romànic. Ara bé, sabut és que l’ALPI fa transcripcions minucioses i, com que es tracta de fonètica, no té per què separar paraules tal com es fa en l’escriptura. Concretament, l’ALPI transcriu el mot *elxup* tot junt, i la “e” té només indicació d’un signe d’obertura. Podríem interpretar que el parlant pronuncia una *e-* inicial però amb tendència a l’obertura, que arribaria a ser una *a-* (vid. *supra*, comentaris sobre aquest vocalisme en *terraplé*).

SAFAREIG

ALPI. 421a DEPÓSITOS DE AGUA NATURALES Y ARTIFICIALES. *safareig*: 751 (estanque), 753 (estanque), 762 (estanque que recoge el agua de una noria), 774 (estanque), 775 (estanque, alberca), 784 (= estanque o balsa artificial, de fábrica), (No se dice *safareig*): 769 770 781. | 697a VASIJA PARA LAVAR LA ROPA: *safareig*: 751 (lavadero público), 758 (de piedra).

DRAE. *chafariz* (del mateix origen que *zafariche*) m. Pila de fuente. // 2. Fuente con caños. | *Zafariche* (del ár. *sahiy*, o de su pl. *sahariy* ‘estanques’); véase también *jaraíz* m. Ar[agón]. Cantarera o sitio donde se ponen los cántaros. | *zafareche* (de *zafariche*) m. Ar. estanque. | *jaraíz* (del ár. *sahriy*, cisterna, estanque) m. lagar.

DCVB. “1. Dipòsit artificial, fet de parets de pedra o de ciment, per a contenir l’aigua procedent d’un riu, sèquia, sènia, pou, etc., destinada a regar (Ross., Valespir, Urgell, Camp de Tarr., Ribera d’Ebre, País Valencià, Bal.); cast. alberca, estanque [...]”.

Etimologia. DCVB: àr. *ṣahariğ*, mat. sign. | Coromines: àr. *ṣahrîğ* ‘bassal, estanyol’.

DECat. Registra variants a tot el domini lingüístic: or., occ., val., bal., alg. | “En el Maestrat encara es pot referir a un rentador, però públic (el privat es diu *llavador*); el *safareig*, a Canet lo Roig ...”. De fet, aquest és el significat que l’ALPI recull a la Pobra de Benifassà.

Altres fonts. ALEANR: *chafarete* (Bello, en la prov. de Terol); *chafarite* (Bello, “artesa para recoger el agua”). | Josep Escrig: “*safaréig*. Revoltillo, por el conjunto de muchas cosas sin orden, método ni concierto”. | Llobart-Escrig: “*safareig*. m. Balsa. Alberca. Estanque. Hueco del terreno que se llena de agua natural o artificialmente. fam[iliar]. Revoltillo. Conjunto de muchas cosas sin orden, método ni concierto. Cosa manoseada. Lo mismo que *safuny* y *safor*”. | Martí Gadea: “*safareig*. m. Alberca, estanque: balsa que se llena de agua y sirve para lavar la ropa y otros usos. V. *Llavador* // fam[iliar]. Revoltillo: conjunto de muchas cosas sin orden, método ni concierto. // Cosa manoseada. V. *Safor* y *Safuny*”. | Pere Navarro (vol. 2, 513): en el mapa 585. *Safareig* registra *llavador* a Maella i *safareig* a totes les altres localitats. | Pardo Asso: *zafareche* (de *zafariche*) “Estanque”; *zafariche* (< ár. *cahrich* ‘estanque’) “Cantarera o sitio en que se ponen los cántaros” (Cfr. DRAE). | Joseph Gulsoy: “Els materials del *Vocabulario de Enguera y de la Canal de Navarrés*, que estic redactant per publicar-los, inclouen els vocables *chafardear*, *chafardería*, *chafardero*, i, a més, *chafaret*, que és un mot de gran importància per al nostre estudi. Apareix amb els següents sentits a Anna i Énguera: 1) ‘charco o cualquier hoyo lleno de agua sucia y barro’ (Anna), 2) ‘lugar mojado, sucio’: «Quin chafaret hais armáu, con tan poco cudiáu en el guisaor» (Énguera), i 3) ‘sitio con fango blando, aguanoso, muy pisado’ (Anna) amb l’exemple: «¡No chafes por ahí, que harás un chafaret!», és a dir: ‘clotets amb aigua bruta’”.

El mot *safareig* és ben conegut arreu de la nostra geografia. Així, l’ALPI el registra des del nord del País Valencià fins al sud. Ara bé, el que varia és el significat. Generalment es refereix a un dipòsit d’aigua, bé siga un estany, bé siga una bassa. A més, pren el significat de “llavador públic” al nord del País Valencià, tal com testimonien Pere Navarro a Maella (vol. 1, 250 i vol. 2, 513), Coromines a Canet lo Roig i el mateix ALPI a la Pobra de Benifassà.

ESTELLADOR (I VARIANTS)

ALPI. 422 REPRESA PARA RIEGO, MOLINO: 774 *trestellaor* (tabla de madera colocada verticalmente en una acequia para detener el paso del agua), 778 *astellaor* (= tapa de madera para detener el agua en una acequia), 784 *rastellaor* (tapa de la presa)

Altres fonts. ALEANR: *restullidor* a Arañuel (Castelló). | Castañer Martín troba en l’ALEANR els derivats següents de la forma *estallar* (que considera evolució dialectal del grup *-ly-*, que el DCELC recull com a aragonés antic, amb el significat ‘acabar’, ‘cortar’: *estalladora* (Calaceit); *estelladó* (Arén –amb el pl. *estelladós*– i Albelda, en la prov. d’Osca); *estelledó* (Benasc i Noales, prov. d’Osca). Com a resum, Castañer Martín diu: “en la zona oriental de Aragón se localizan las formas *estalladora*, *estelladó*, *estelladós*, *talladera*, *talladó*, *talladora*, coincidentes con el catalán en su mayor parte”. A més, assenyala la variant *restullidor* a Arañuel (Castelló) com a “piedra que tapa la salida de la acequia principal”. | Josep Escrig: “*astellador*, *-hor*, *-ra*. Astillador; *estellador*, *-hor*, *-ra*. Astillador, ra”. | Llombart-Escrig: “*astellador*, *-hor*, *-ra*. adj. m. y f. Astillador, ra. Que astilla. U. t. c. s. Lo mismo que *asclador*, *-hor*, *-ra* y *estellador*, *-hor*, *-ra*; *estellador*, *hor*, *ra*. adj. m. y f. Astillador, ra. Que astilla. U. t. c. s. Lo mismo que *astellador*, *-hor*, *-ra*, y *asclador*, *-hor*, *-ra*”. | Martí Gadea: “*astellador*, *-hór*, *-ra*. m. f. Astillador, ra: el que astilla; *estellador*, *-hor*, *-ra*. m. f. Astillador, ra: el que astilla”. | Hi tenen relació Pardo Asso: *estajada* “División de un local por medio de tàbiques, paredes o empalizadas; corte de un brazo de un río, desviándolo para coger el pescado que haya en él”; *estadizo* “División de los corrales para tener reses aparte” (de *des* y *hato*). | R. Andolz reporta les variants *estajada*, *aestajadizo*, *estajante*, *estaje* ‘tabique de la cuadra’.

Les tres variants de l’ALPI es troben exactament al DCVB, en els mateixos pobles i les mateixes variants: Polinyà, Llanera i Calp. Coromines, però, no recull la variant *astellaor* (sí *estellador*, només com a variant antiga d’*estoledor*, *estallaors* a Cullera, i *astallaor* a Llombai), ni *rastellaor* (sí *restellador*). | Coromines demostrava que l’ètim cal buscar-lo en formes derivades de TOLLERE (*toldre*), i no com a creuament o derivat de la forma *estellar*. Diu que la forma originària és *estolledor* (variants fonètiques *estoledor*, *estellador*), i continua: “hi ha, i ja des d’antic, formacions paral·leles *trastolledor* (després *trestallador* etc.) i *restellador* (*restall-*, *restrell-*), introduint-s’hi un altre prefix”. Diu que les formes en *tr-* són les predominants al País Valencià. Registra la forma *trestellador* a Gandia i en un informant que li parlava de la Séquia de la Bega. Cita J. Giner, qui li envià dues notes successives (1970-1980), la primera *trestellador* i l’altra *trastellador*.

Sembla que la forma general valenciana siga *trestellador*, encara que en alguns llocs, com ara la Costera (ALPI, DCVB), encara es conservaria la variant *astellaor*, la forma més antiga del mot; i més al sud, apareixen formes com *rastellaor*. A més, cal comentar que hi ha un problema semàntic: el material amb què està fet normalment és de fusta, encara que hi ha alguns llocs on es distingeix de *paleta*, que seria de pedra.

No s’hauria de descartar un origen aragonés del mot, vista la distribució geogràfica i els significats afins aportats per Andolz i Pardo Asso amb el sentit de ‘compartiments’.

PEDRA CODISSA / PEDRA MANISSA

ALPI. 424 NOMBRE DE PEÑASCOS Y PIEDRAS SEGÚN...: 770 *pedra codissa* (= piedra redondeada del tamaño del puño), 775 *pedra codissa* (= piedra lisa, de río), 774 *pedra manissa* (= guijarro de torrente)

Etimologia. DCVB: *codissa*: femení de *codis*; *codis*: ‘palet de riera o altra pedra llisa’

(Fraga, Massalcoreig); cast. peladilla. // Del llatí *COTĪCIŪ, derivat de COTE, ‘pedra’. | *Manissa*: derivat de *mà*. | Coromines: “Sembla també segur que deriva d’aqueixa arrel sorotàptica el val. *codissa*”. Es referix a l’arrel del tipus *KOTEINA, d’on KOTINA per llatinització, d’on provindria la forma *codina*.

Són valencianismes. La forma *pedra codissa* fa referència a les pedres llises que es formen en un riu (ALPI, Massalavés). Això no obstant, pot significar simplement un tipus de pedra amb forma redona (ALPI, Quart). Sembla que es tracta d’un mot valencià, encara que existeix un reflex *codís* des de Lleida cap al sud, amb el mateix significat. La formació del femení amb *-issa* seria paral·lela amb altres mots que tenen la mateixa terminació; a més, el parlant relaciona la forma femenina amb el substantiu al qual es refereix, *pedra*.

Quant a l’etimologia, el DCVB no va més enllà del llatí COTE ‘pedra’ (amb un *COTĪCIŪ que donaria *codís*, i per feminització, *codissa*). Coromines, però, relaciona el mot amb altres com *codina*, *còdol*, etc., i creu que l’origen és preromà, del sorotàptic. | Precisament, una de les crítiques de Colón-Soberanas (214-215) al DCVB és el fet de no tenir massa presents algunes zones dialectals com el valencià, en concret el septentrional. I posa un exemple: “El sintagma *pedra codissa* ‘palet de riera’, molt estès en valencià des de la Plana fins al sud, només s’esmenta com a “val.” (s. v. *codissa*), sense cap text; sembla, doncs, un mot dialectal modern. Però ja el trobem al *Valeri Màximo* del 1395 (ed. Miquel i Planas, I, p. 40, ratlla 812); i, al segle XVII, en el *Sermó de la Conquesta*, el Dr. Gaspar Albuxech (València, 1666) cita el reu David, que duia *pedres codisses* en la seva fona (“RVF”, VI, p. 231)”. Interessants les aportacions d’Andolz (*codís* ‘guijarro’) i Pardo (*codijo* “Descendencia; quien que le suceda o siga; familia a que está obligado”).

Quant a la forma *manissa*, no registrada per Coromines, cal fer esment del fenomen fonètic de l’apitxat. Podríem considerar que es tracta de *manisa* cast. ‘azulejo’, amb una derivació de significat aplicat a un tipus de pedra especial. Però ens sembla més encertada la forma *manissa* que el mateix DCVB recull, precisament com fa l’ALPI, a Polinyà. Es tracta d’un dels diversos paral·lelismes entre aquest diccionari històric i l’atles, en el qual l’ALPI ha servit de font per a la redacció o la revisió del DCVB. Així, la forma *manissa* no és més que un derivat de *mà*, amb un sufix molt productiu en català, *-issa*.

CUDOL / CÒDUL

ALPI. 424 NOMBRE DE PEÑASCOS Y PIEDRAS SEGÚN SU FORMA...: 752 *cudol* (como el puño, poco más o menos), 753 *còdul* (piedra grande), 754 *cudol* (de 40 cm a 1,20 de diámetro), 757 *cudol* (piedra como la cabeza o mayor), 758 *cudol* (piedra lisa y redonda, del mar), 761 *cudol* (como un huevo de gallina), 762 *cudol* (piedra como el puño), 770 *cudol* (piedra grande, de difícil manejo), 772 *cudol* (piedra de 40 cm de diámetro o más), 774 *cudol* (piedra relativamente grande), 775 *cudol* (de 10 a 50 cm de diámetro), 778 *cudol* (de 10 a 50 cm de diámetro), 779 *cudol* (la que no puede cogerse sino con las dos manos), 780 *cudol* (piedra de tamaño variable desde el del puño hasta el que pueda manejar un hombre), 784 *cudol* (piedra mayor que el puño hasta un peso de 20 kilos), 779 *cantal* (lo mismo que *cudol*), 780 *penya* (lo mismo que *cudol*).

La forma originària en llatí era COTE ‘pedra’ (s. v. *codissa*). Possiblement hi degué haver un derivat diminutiu *CŌTŪLUS, opció que sembla la més acceptada (Meyer-Lübke, Schuchardt, Wartburg, García de Diego, DCVB), encara que Coromines hi addueix raons fonètiques, semàntiques i gramaticals, si bé ell mateix creu que alguna d’aquestes pot ser perfectament demostrada i superada. | L’ALPI només recull la forma

còdul a Peníscola, amb una significació molt general (“piedra grande”). A la resta del País Valencià només recull la forma *codol*, encara que no en totes les localitats (per exemple, a la Pobla de Benifassà no hi recull cap variant, la qual cosa no vol dir que no hi existisca. La prova està en el fet que Lluís Gimeno (1997) hi recollí la forma *codol*). | Coromines no fa cap referència a l’explicació de *còdol* / *còdul*, i es limita a donar tota una sèrie de distribucions del mot *còdol*.

Podríem dir que la forma aïllada *còdul* de Peníscola es tracta d’una dissimilació de *ò-o*, a partir d’un originari *còdol*. | L’altra variant de l’ALPI, *codol*, és la general al País Valencià. Així ho testimonien Coromines i el DCVB. Igualment, els diccionaris de Josep Escrig, Llombart-Escrig i Martí Gadea (no citats per Coromines ni pel DCVB) registren la forma *codol*. Cap d’ells recull la forma *còdul* o *còdol*, encara que sí que recullen *codol*, com a variant secundària de *codol*. | A l’hora de buscar l’ètim, Coromines rebutja la forma *CŌTŪLUS (segons ell, inexistent en llatí vulgar, encara que sí que hi hauria el diminutiu COTICULA), i va més enllà: postula un origen preromà indoeuropeu, de base *CŌTĀLO- / CŌTĚNO-, formes que explicarien la diversitat de significats del mot *còdol*, i no com a simple diminutiu del llatí. Això no obstant, sembla que Coromines justifica la forma *còdol* molt fàcilment com a una continuació de la forma medieval *còdal*, de la mateixa manera que *escàndol* (< SCANDALUM) i *sègol* (< SECALE), tots ells amb restes antigues amb *-a-*. | Quant a l’ètim de *codol*, Coromines és partidari de considerar-lo un mossarabisme, encara que “la coexistència de tantes variants del mot, obliguen a fer reserves”; mentre que el DCVB el considera una derivació a partir del diminutiu *codolet*, *codolada*, que farien que l’accent es desplace.

Finalment hem de destacar la importància de l’ALPI per a la redacció del DCVB. Sota la variant *codol* del DCVB, es pot comprovar perfectament l’aportació cabdal de les enquestes de l’ALPI. Literalment: “Dels nostres interrogatoris fets directament a les comarques valencianes [...]”. Es refereix, efectivament, a l’ALPI, fet comprovable si comparem la informació compartida. Vegem-ho amb un quadre comparatiu:

DCVB	ALPI
pedra aproximadament com el puny (Villar de Canes, Aín);	V. Canes: (como el puño, poco más o menos) Aín: (como un huevo de gallina)
entre la grossària del puny i dels dos punys (Alcoi, Pego, Sanet);	
pedra aproximadament com el cap d’un home (Llucena, Alcora, Sueca, Xàtiva);	Alcora: (piedra como la cabeza o mayor)
pedra de 40 cm. o més de diàmetre (Torís);	Torís: (piedra de 40 cm de diámetro o más)
pedra que no es pot agafar si no és amb les dues mans (Beniopa);	Beniopa: (la que no puede cogerse sino con las dos manos)
pedra de 10 a 50 cm. de diàmetre (Llanera, Polinyà, Massalavés, Moixent, Calp);	Llanera: (de 10 a 50 cm de diámetro) Polinyà: (piedra relativamente grande) Massalavés: (de 10 a 50 cm de diámetro) Moixent: (piedra de tamaño variable desde el del puño hasta el que pueda manejar un hombre) Calp: (piedra mayor que el puño hasta un peso de 20 kilos)
pedra de 40 cm. a 1,20 m. (Vistabella)	Vistabella: (de 40 cm a 1,20 de diámetro)

Taula 3.

Interpretació:

- Hi ha quatre pobles de l'ALPI no citats pel DCVB: Peníscola, Orpesa, Moncofà i Quart. La raó pot ser doble:
  1. o bé no es tenien les enquestes de cap dels tres pobles,
  2. bé sí que es tenien, però a l'hora de la redacció definitiva es va tendir a reduir el material (no sabem si va ser Moll o Sanchis Guarner, per allò de "nostres interrogatoris fets directament a les comarques valencianes").

Crec que ens podem acollir a la primera, ja que una comparació exhaustiva de l'ALPI i el DCVB ens du a pensar que no totes les enquestes tenen un reflex al DCVB i, per tant, és millor pensar que no es tenien totes a l'hora de fer la redacció definitiva.

- En alguns pobles coincideix exactament l'observació de l'ALPI i la del DCVB (Vistabella, Beniopa, Torís...); en altres, però, hi ha un intent d'homogeneïtzar les explicacions.
- El DCVB recull a Vinaròs la forma *còdul*, mentre que l'ALPI la recull a Peníscola. L'enquesta de Peníscola, doncs, no va estar utilitzada pel DCVB, almenys en aquest concepte.

Cal que destaquem també el fet que Coromines cite el *Vocabulari del Maestrat* de Garcia Girona, on es pot comprovar la distribució de les variants del nostre mot: *cudol* és de la Plana i el Maestrat, però *còdul* ja a Sant Mateu i a Morella (Ga. Girona, *Vocab.*, p. 158). Lluís Gimeno (1998), en estudiar aquest recull lèxic del castellanenc, no tracta l'explicació del nostre mot.

Quant al significat de *cudol* o *còdul*, ja hem vist que l'ALPI és la font del DCVB, i s'hi pot comprovar que es tracta d'un mot amb un significat molt imprecís. Generalment és aplicable a qualsevol pedra, la grandària de la qual oscil·le entre un puny de la mà i el cap d'una persona.

Sembla que, arreu del País Valencià, el mot haja agafat un munt de significats, i així podem trobar que en alguns pobles de la Costera, per exemple, la forma *cudol* (millor en plural, *cudols*) s'aplica als trossos de terra que queden després de llaurar, és a dir, els pedrots que no es poden desfer completament. De tal manera que se senten expressions com "vés en compte, que ho faràs tot de cudols", dites quan hi ha algú que vol travessar per un lloc acabat de regar. Evidentment, l'explicació és senzilla: si es pateja (i d'açò se'n diu "fer un pategero"), es pot quedar fang que en assecar-se es converteix en cudols.

Per últim, a Beniopa i Moixent trobem un altre exemple de la imprecisió de l'abast de significat del mot: *cudol* és sinònim de *cantal* i *penya*, respectivament.

LLOSMO

ALPI. 424 NOMBRE DE PEÑASCOS Y PIEDRAS: *llósmo* (piedra como el torso de un hombre) 757.

DCVB. Pedra grossa, rodona i llisa (Cast.); cast. *guijarro*. DECat. En fa referència sota l'entrada LLOSA, com a derivat (Pasqual Tirado, BSCC, 1923, 164).

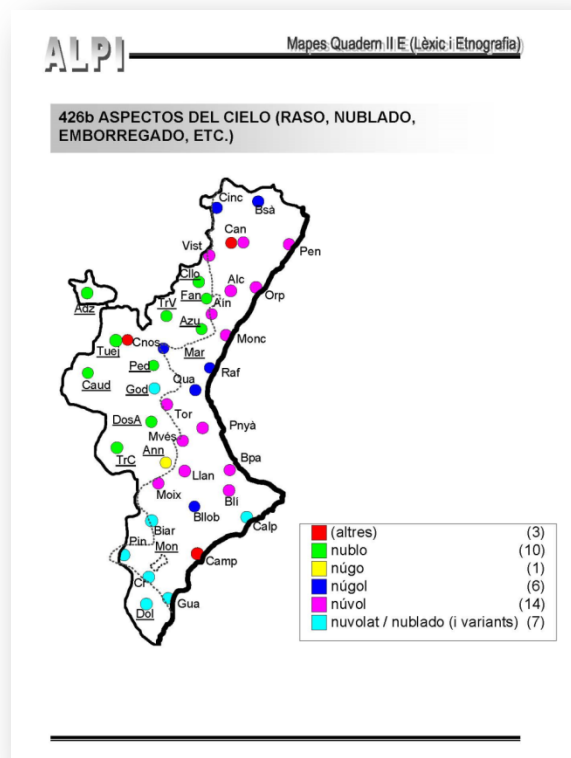
Tenint en compte que l'única documentació que tenim és del s. XX, es fa ben difícil determinar amb precisió l'origen del mot *llosmo*, i més, postular un mossarabisme, tal com fa Coromines, que explicant la forma *llosam* ross., val. (Llucena), diu: "a Llucena pot ser continuació d'un moss. *lausäme*, que segons les lleis accentuals hispano-àrabisques (essent llarga la síl·laba diftongal *au* i no essent-ho la següent) pogué

desplaçar l'accent en *louseme*, del qual pot ser contracció el castellanenc *llosmo* ‘pedra grossa i rodona’ usat per Pascual Tirado (amb *-ó-e > -ó-o* tal com *cormo* CULMEN, *motllo > motlle* etc.)”. | El que sembla clar és que el mot *llosmo* pertany a la família dels derivats de *llosa*, la qual deriva d'un preromà *LAUSA (Coromines, DCVB). Quant al significat, podríem dir que s'acosta més al de l'ALPI: es tracta d'una pedra allargada i plana o llisa, més gran d'allò que es podria considerar normal. | Segons l'ALPI, a l'Alcora, la grandària (significat) del mot *llósmo* (“pedra como el torso de un hombre”) estaria entre el “ *cudol* (pedra como la cabeza o mayor)” i la “*roca* (peñasco de más de un metro de diámetro)”. Com que no hi recull cap variant relacionada amb *llosa*, caldria suposar que aquesta no té denominació pròpia, i la forma de conèixer-se seria *llósmo*, com a variant local.

No podem estar-nos, a més, de relacionar aquesta variant amb *llombo* (DCVB “pedra grossa (Morella)”, llogaret de Planes i partida de Benissoda; < llatí LŪMBU ‘llom’, conservat en la forma *llombo* pels mossàrabs). | Per tant, seria un creuament entre *llosa* i *llom*. | Carbonell-Tormo-Colomina (20) recullen aquestes variants: *llosco* (Alcoi i Alacant); *llusco* (Alacant); *llosca* (Elx).

NÚVOL / NÚGOL / (EN)NUVOLAT

ALPI. 426b ASPECTOS DEL CIELO (RASO, NUBLADO, EMBORREGADO, ETC.): *annurolat* 784, *núbol* 772 (= nublado) 753 754 761 774 775, *núgol* 750 751 765 769 770 782, *núvol* 752 757 758 762 778 779 780 783, *nuvolat* 781 785 788 790, *nuvolós* 752

Imatge 6.

Tot i que sembla fàcil d'explicar la variant *núgol* a partir de *núvol*, ni Coromines ni el DCVB hi fan cap referència fonètica. La variant *núgol* resulta d'una assimilació del punt d'articulació del fonema /b/: com que es troba entre dues vocals velars (/o/ i /u/), aquell fonema busca un acomodament per a pronunciar-se, de tal manera que esdevé un fonema velar /g/: nú[b]ol (o nú[v]ol) > nú[g]ol (també en molts com *cúvol*, reportat pel

DCVB a Xàtiva, com a “cúgol de l’all”). Tot això, a més, ajudat de la *-l* final, que en valencià té caràcter velar (/ʎ/ en notació de l’ALPI). La variant amb *-g-* (*núgol* i derivats com ara *ennugolat*, *nugolós*, etc.) està molt estesa arreu del català occidental i del valencià (el DCVB el recull a tot el País Valencià, i Coromines diu que hi és la forma predominant). No crec que siga tan “general” a tot el País Valencià: segons l’ALPI, hi predomina la forma *nívol*, més que no pas *núgol*.

Coromines registra *núgol* a la Canal de Navarrés, forma coincident a Sumacàrcer, l’últim poble valencianoparlant, el qual limita amb aquella comarca.

Les formes *nuvolat* i *ennuolat* pertanyen al dialecte alacantí, segons els reflexos de l’ALPI. La primera seria la forma més general, mentre que la formació amb el prefix *en-* seria més esporàdica. | La forma *nuvolós* deu ser la més antiga. | Això no obstant, podem concloure que hi ha tota una sinonímia per a referir-se al cel cobert de núvols: *nuvolat*, *nuvolós*, *ennuolat*, *nívol*..., totes són variants que poden aparèixer arreu del domini lingüístic, per bé que en algunes zones predomine una única forma (p. ex., *nuvolat* en alacantí, al costat de *nívol*). A més, es fa ben difícil saber si l’enquesta que va realitzar Moll al País Valencià era selectiva a l’hora de recollir variants, és a dir, cal tenir en compte que possiblement Moll només hi transcrivía les paraules usuals (en aquell cas, *nuvolat*), la qual cosa no vol dir que les altres siguen alienes.

BORROSCO

ALPI. 426b ASPECTOS DEL CIELO (RASO, NUBLADO, EMBORREGADO, ETC.): *borrósc* 779 (emborregado)

DCVB / DECat. No recullen ni *borrosco* ni *borosco*.

Etimologia. Creiem que deu ser una formació sota *borra* (< llatí BŪRRA). De la mateixa manera, els derivats: *borrall*, *borralló*, *borrar*, *borrat*, *borrec* (etim. incert), *borrissol*, *borrer*, *broida*, *borrim*, *borrissó*, *borró*...

Hauria de tenir una rel *borr-* igual que la de *boira* i *emborregat*. Podríem suposar que la forma *borrosco* procedeix d’un encreuament entre *borrascós* i *borrós*, amb la influència del camp semàntic dels derivats de *borra* i *boira* (*borrelló* ‘floc de neu’, *emboiregat*, etc.).

De fet, l’ALPI recull també *emboiregat*, *emboirat*, *emborregat*, *aborregat*, etc., la mateixa rel, partint de la semblança fònica entre *boira* i *borra*. Tots deuen ser valencianismes lèxics. L’origen de la paraula *emborregat* i *aborregat* (amb les seues variants) podria ser el castellà *aborregado*. Així doncs, estaria relacionat amb *borra*, per paral·lelisme de la llana dels borrecs i amb el cel. El mot deriva del llatí tardà BŪRRA (segons Coromines, d’origen incert). Ara bé, caldria una explicació més coherent de conjunt: el mot *boira* i la variant *emboiregat* i *emboirat* van influir decisivament a l’hora de formar-se la variant *emborregat* i *aborregat*, tot açò ajudat pel castellà. Però es pot dir que la llengua veïna no hi juga un paper decisiu, per tal com tenim una variant *emborregat* inexistent en castellà. Ens trobem, doncs, davant d’un cas de formació de paraules per prefixació, en el qual la nostra llengua prefereix el sufix *em-*, mentre que el castellà pren el sufix *a-* o altres. Tenim casos semblants en mots com *emmidonar* (cast. *almidonar*), *emmarar* (cast. *amarar*), *emmurallar* (*amurallar*), etc. | Concloem, doncs, que, si bé les dues formes *emborregat* i *aborregat* estan esteses arreu del valencià (sobretot en alacantí), estan directament relacionades amb una altra variant *aboiregat* o *aboirat*, si bé aquesta no va triomfar en tots els casos per la pressió del castellà *aborregado*, que va ajudar a la formació de les dues primeres. Coromines aplica aquest raonament a la forma *borrina* ‘boirina, ximecs’ del mallorquí: “més que derivat de *borra* resultarà d’una adaptació d’un mot del grup BORRA (*boirina*, *borrasca*) a la

família de *borra*". | Tenim derivats afins a l'ALPI, amb els mots *borrim* i *borrimejar*. | Hem de fer notar, a més, que en els refranys amb aquests derivats trobem novament l'ALPI com a font del DCVB: "Cel emborregat, als tres dies banyat" (Moixent; tot i que a la mateixa localitat l'ALPI recull una altra expressió que el DCVB no ha transcrit: "Cel a borreguets, <auia> a canterets"); "Cel emborregat, dins tres dies plogut o nevad" (Benilloba); "Cel emborregadet, l'aigua a cabassets" (Crevillent); "El cel aborregat, als tres dies, eixut o banyat" (Vall de Gallinera, Biar, el Pinós); "El cel aborregat, dins de tres dies, eixut o banyat" (Biar); "Cel aborregat, dins de tres dies, eixut o banyat" (Vall de G.); "El cel aborregat, als tres dies, eixut o banyat" (el Pinós).

LO DROPO

ALPI. 426g LUCERO DE LA TARDE: *el drópo* 753 (Peníscola) 758 (Orpesa)

DCVB. "El Drope: a) Estel que surt primerenc enmig del cel i aviat se pon per la part del Sud (Vinaròs, Peníscola, Orpesa)."

Etimologia. DCVB: "incerta. Segons Spitzer Lexik. 86, del llatí *hydropicus* 'hidròpic', per la feixugor de moviments dels qui pateixen d'hidropesia." | Coromines: tot i que no cita el significat d'*estel*, diu que el DCVB vacil·la en l'etimologia de *dropo*, però no cal fer-ho. El cat. i aragonés *dropo* ve d'HYDROPICUS.

DECat. No diu res del significat que li atorga l'ALPI. Fa referències al DCVB, però sobretot en qüestions d'etimologia.

Lluís Gimeno (1998: 339): *dropo*, *-pa* (Garcia Girona) "malfainer, pereòs"; i cita en l'onomàstica l'estel *El Drope*, amb els tres pobles del DCVB (Vinaròs, Peníscola, Orpesa). Pere Navarro (vol. 1, 242): *dropo* és mot d'ús general a tota la comarca amb el significat de 'mandrós', pel context que ocupa. Martí Gadea recull *drop* o *dropo*, però només amb el significat del cast. *drope*. Lluís Gimeno (1997) recull *dropo* en el mapa 470. *La peresa* a les localitats de Gandesa, Aldover i el Perelló. Fa una observació relativa a Benicarló: "la forma *dropo* hi té dos significats: a) el propi de la 'mandra', i b) el nom que els mariners de Benicarló donen al primer estel del dia".

Distribució geogràfica. El DCVB reporta exactament els dos pobles de l'ALPI: Peníscola i Orpesa. Afig, a més, Vinaròs. Per tant, podem endevinar que es tracta d'un significat exclusivament del castellanenc.

Com a mot acabat amb *-o*, pot resultar-nos estrany en la nostra llengua. El sentit primari és el de 'mandrós habitual, que ronseja apàticament per no treballar', citant Coromines. Com que existeix en aragonés (Pardo Asso, *dropo*, *-a* < *drope*, "torpe; torpor, rudeza de entendimiento; inaplicado, haragán" / R. Andolz, *dropo* a Lledó: "gandul, holgazán, haragán"), podem pensar en un possible aragonesisme del valencià, si a més tenim en compte la zona on es distribueix, segon l'ALPI (castellanenc). A més, el significat 'mandrós' és general en pir-or., or. i occ. (DCVB).

El significat "lucero de la tarde", que aporta l'ALPI, és un valencianisme, ja que no està documentat en altres llocs. Una pista podria donar-nos-la l'article de Joan Amades, "Astronomia i meteorologia populars", dins del BDC [Butlletí de Dialectologia Catalana], XVIII, p. 135 (citat pel DCVB): "*Drope*: El planeta Júpiter. Segons creença, el *dropo*, com que és el més gros del firmament, hauria d'ésser el que es veïés per espai de més temps i el que, en moure's, ho hauria de fer amb major rapidesa, per raó de la seva grandària; però succeeix tot el contrari: se'l veu poc, i quan avança, ho fa amb lentitud, cosa que fa que, a la vista del poble, sigui un drope (Costa de Llevant)". | El problema és identificar el planeta Júpiter (definició 3. b) del DCVB amb la definició 3.

a) del DCVB. Si fóra així (cosa ben probable), l'origen del significat està ben justificat: la lentitud de moviment de l'astre provoca que el poble associe aquesta idea a la de 'mandrós', i per això "lo dropo".

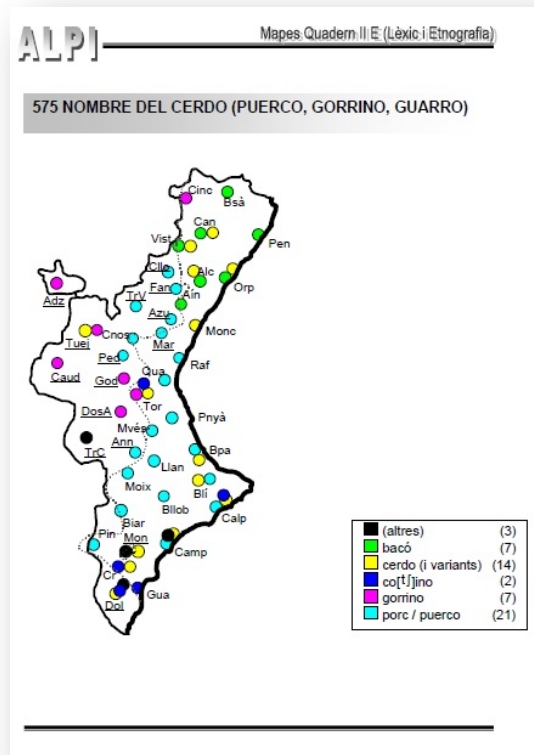
LO BACONÉ [estel]

ALPI. 426g LUCERO DE LA TARDE, *lo baconé* 52

DCVB. BACONER "Home que es dedica a criar i vendre bacones (Fulleda, Tortosa)"

Etimologia. DCVB: no la recull. Però: *bacó* < de l'antic fràncic *bakko*, mat. sign. | Coromines: tampoc no recull la variant, però creu que l'ètim de *bacó* no és germànic, sinó preromà i pregermànic (*BAKKON-).

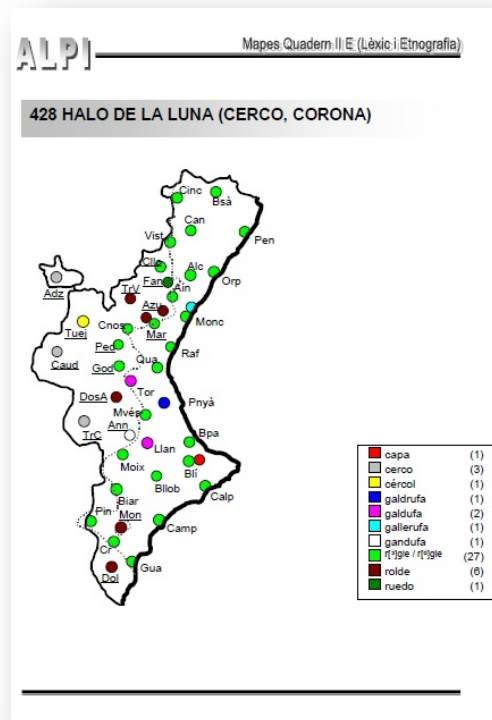
Cap dels dos diccionaris històrics recull el nom d'aquest astre. Això no obstant, podem pensar que l'origen és el mateix que el DCVB atribueix a expressions com ara *estel bover*, *estel bovater*, *estel dels pastors*, *dels porquers* i *dels boters*, tot dient: "La seva aparició és el senyal per a retirar-se els pastors, bovers, porquers, boters, etc., i d'aquí li vénen els diferents noms que se li donen segons les comarques". Per tant, l'expressió "lo baconé" és el nom aplicat a l'astre que es deixa veure encara una vegada post el sol, i que indicaria l'hora de tornar a casa per al pastor que cria bacones. De fet, la variant *bacó* per referir-se al porc és registrada per l'ALPI (Garcia Perales 2001) al nord valencià. Per la seua part, el DCVB la recull també a València, Xàtiva, Rafelguaraf i Eivissa.

Imatge 7.

GALDUFA, GALDRUFA, GALLERUFA

ALPI. 428 HALO DE LA LUNA (CERCO, CORONA): *gallerufa* (cuando es pequeño y sin estrellas) / *rogle* (cuando es grande y contiene estrellas) 762, *galdufa* 772 778, *galdrufa* 774

Imatge 8.

Distribució geogràfica. Garcia Girona recull *galdrufa* al Baix Maestrat, Tortosa i Catalunya (segons Lluís Gimeno 1998: 196), amb la indicació “Joguet de fusta com un nap i punta de ferro, que fan ballar ab un cordell, arrollat. Ne diuen *baldrufa* ordinàriament. En cast. *galdrufa*”. Segons l’ALPI, el mot *galdufa* / *galdrufa* pertany al valencià meridional, amb el significat de ‘cércol de la lluna’. Segons Gimeno (1998: 196), Carles Salvador també registra aquest significat a Benassal. D’altra banda, Lluís Gimeno (1997) recull a Tales la forma *galdufa* ‘rotlle que fa la lluna’.

És curiós que Coromines no cite el significat del mot en qüestió que aporta l’ALPI, però sí que és del tot comparable al fet que la *galdufa* siga el rotle (*rogle*) de la lluna, ja que està al seu voltant, i podria venir precisament d’aquella idea de “donar voltes”. El DCVB la fa derivar de l’àrab *ḫodrūfa*, però Coromines diu que és d’etimologia incerta i conclou: “Tot plegat imposa la conclusió que *baldufa* i els seus afins expressen la idea d’inflor, falsedat i ‘objecte que dona voltes’”. Ho relaciona amb el mot *butllofa* i *botinfla* amb una base sota l’entrada *balda* ‘anella, pestell’, “per la forma arrodonida i pel moviment balder entorn d’un eix”. I és aquest el significat afí de l’ALPI.

Segons l’ALPI, les variants *galdufa* i *galdrufa* amb aquell significat pertanyen a la zona del valencià meridional. Fins i tot es pot comprovar l’ús que fa el DCVB de les enquestes de l’ALPI, ja que coincideix la informació en els pobles de Llanera de Ranes (778) i de Polinyà (774) i Torís (772). Una vegada més les enquestes de l’ALPI enriqueixen el material del DCVB. Actualment sembla que es conserve per la zona de la Costera¹¹ el mot *galdufa*, però amb el desconeixement del que significava en un principi. Només s’utilitza en un context per fer riure: “La lluna du galdufa / Què és galdufa? / Dos pets i una bufa”. | Curiosa és la diferenciació que es fa a Moncofa: mentre que el *rogle* és gran i té estrelles, la *gallerufa* és xicoteta i sense. Aquesta segona variant no està registrada en cap diccionari. La forma *gallerufa* pot estar emparentada

¹¹ L’hem escoltada a la Granja de la Costera. A més, figura en la tesi de Garcia Perales (2001), que repeteix en 1999 el qüestionari de l’ALPI a Moixent, on un informant deia “gallufa”, per comptes de “galdufa”.

amb els derivats del mot *gall*: *gallaret*, *gallardia*, *galler* (del qual el DCVB recull al val. el significat ‘exageradament llampant o estufat’), etc. A més, segons la cultura popular, el gall determina el canvi o l’estat del temps, i això mateix és el que s’interpreta en el rotle de la lluna.

Podríem postular un entrecreuament amb els mots *gallufa* / *baldufa* / *galdufa* i fins i tot *llufa* ‘ventositat’, ‘pet silencios’ (de creació expressiva i onomatopèica, segons el DCVB i Coromines; aquest darrer nega un origen a partir de LUPUS o a partir d’un manlleu germànic). Ajuden aquesta interpretació dos fets més: el caràcter de predicció que hom atribueix al gall i l’esplendor, brillantor, lluentor, de la lluna quan té rotle.

3. Conclusions

No hi ha dubte que Joan Coromines i Vigneaux (Barcelona 1905 – Pineda de Mar 1997) ha estat un dels grans filòlegs de la història i ha deixat una obra ingent mai no superada. Els darrers vint anys han proliferat molts estudis que matisen les teories del mossàrab i del sorotàptic (*codol-còdul*, *pedra codina* < sor. KOTEINA > KOTINA > *codina*, i no de *COTĪCIU, de COTE) i aporten millores en la interpretació etimològica, un camp molt escorredís que, sense una preparació ben sòlida, sovint queda molt desfigurada.

Amb les humils aportacions de l’*Atlas Lingüístico de la Península Ibérica* (ALPI) inèdit (perquè sí que posseïa l’únic volum publicat en 1962), Coromines hauria pogut interpretar de manera més completa algunes variants, sobretot amb la informació proporcionada per la zona castellanoparlant del País Valencià. És aquest l’objectiu que ens havíem proposat i que en certa mesura hem aconseguit, el periple d’estudiar una selecció de paraules valencianes recollides per Sanchis Guarner i F. de Borja Moll als anys trenta a la llum de Coromines. Tenim casos atlàntics com el de *galdufa* (halo de la lluna), no registrat per Coromines, però del qual, amb la informació del DECat (que el relaciona amb *balda* ‘anella’ i *butllofa*, derivat de BULLA), podem interpretar perfectament el significat aportat per l’ALPI. Idèntic cas és el del mot castellanenc *dropo* per referir-se al planeta Júpiter. En altres casos, com el del mot *borróscu*, no hi tenim tanta claredat, perquè no està registrat enlloc, però el significat ha de ser afí a variants que sí que són conegudes. En algunes variants només hem pogut constatar la mestria de Joan Coromines en el tractament lexicogràfic, ja que la informació aportada per l’ALPI o el DCVB és coincident (vg. *safareig* ‘llavador públic’; *assarp*, variant de les terres del sud).

D’altra banda, hem demostrat una vegada més la importància que va tenir l’obra magna de l’ALPI en la confecció del DCVB, que en copia variants, extensió geogràfica i definicions (casos com *codol-còdul*, *tossal-tussal*, *sarp...*), encara que no se n’aprofita de manera sistemàtica segurament per causa de la irregularitat que caracteritzà el mateix projecte de l’ALPI, inacabat per raons econòmiques, i ara représ pel CSIC. En definitiva, una vegada més, l’obra de Coromines es demostra per ella mateixa i, en certa mesura, és autosuficient, a pesar que obres tan rellevants com l’ALPI hi confegeixen matisos, pistes i claus interpretatives lexicogràfiques.

Obres citades

- ALC = Antoni Griera. *Atlas Lingüístic de Catalunya*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans; Sant Cugat del Vallès: Instituto Internacional de Cultura Románica, 1923-1964. 8 vols.
- ALEA = Manuel Alvar, con la colaboración de Antonio Llorente y Gregorio Salvador. *Atlas lingüístico y etnográfico de Andalucía*. Granada: Universidad de Granada i Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1961-1973. 6 vols.
- ALEANR = Manuel Alvar, con la colaboración de Antonio Llorente, Tomás Buesa y Elena Alvar. *Atlas lingüístico y etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja*. Madrid: Departamento de Geografía Lingüística del CSIC; Saragossa: Institución Fernando el Católico, 1979-1983. 12 vols.
- ALEICan = Manuel Alvar. *Atlas lingüístico y etnográfico de las Islas Canarias*. Las Palmas/Madrid: Ediciones del Excmo. Cabildo Insular de Gran Canaria/La Muralla, 1975. 2 vols.
- ALPI = *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica*. Madrid: CSIC, 1962.
- Andolz, Rafael. *Diccionario aragonés. Aragonés-castellano, castellano-aragonés*. Saragossa: Librería General, 1992, 4a ed.
- Bernal, Chesús & Francho Nagore eds. *Diccionario aragonés*. Saragossa: Edicions de l'Astral (Publicaciones del Rolde de Estudios Aragoneses), 1999.
- Carbonell i Cortés, Ovidi, Josep Tormo Colomina & Jordi Colomina i Castanyer. *Tresor del valencià meridional. Diccionari temàtic i fraseològic*. Alacant: Diputació Provincial d'Alacant, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert, 2012.
- Casanova, Emili. "L'Atlas Lingüístico de la Península Ibérica va ser usat com a font del *Diccionari català-valencià-balear?* Anàlisi del lèxic balearic." En *Estudis de llengua i literatura en honor de Joan Veny* (vol. II). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998, 445-462.
- Castañer Martín, Rosa María. *Forma y estructura del léxico del riego en Aragón, Navarra y Rioja*. Saragossa: Diputació Provincial, Institució "Fernando el Católico", 1983.
- Colomina i Castanyer, Jordi. *L'alacantí. Un estudi sobre la variació lingüística*. Alacant: Institut d'Estudis J. Gil Albert, 1985.
- Colón, Germà. "Azarbe y assarp." En *El español y el catalán, juntos y en contraste*. Barcelona: Ariel, 1989. 176-190.
- Colón, Germà & Amadeu-J. Soberanas. *Panorama de la lexicografía catalana. De les glosses medievals a Pompeu Fabra*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986.
- Cortés, Santi & Vicent Ferran Garcia Perales. *La historia interna del Atlas Lingüístico de la Península Ibérica (ALPI). Correspondencia (1910-1976)*. València: PUV, 2009.
- DCELC = Corominas, Juan. *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*. Madrid: Editorial Gredos; Zurich: Francke, 1954-1957. 4 vols.
- DCVB = Alcover, Antoni Maria & Francesc de Borja Moll. *Diccionari català-valencià-balear: Inventari lexicogràfic i etimològic de la llengua catalana en totes les seves formes literàries i dialectals*. Palma de Mallorca: Moll, 1930-1962. 10 vols.
- DECat = Joan Coromines, amb la col·laboració de Joseph Gulsoy i Max Cahner. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes/Caixa de Pensions "La Caixa", 1980-2001. 10 vols.
- Escrib, Josep. *Diccionario valenciano-castellano*. València: P. Aguilar, 1851 [Ed. facsímil, Librerías "París-Valencia", València, 1979, 2 vols.].
- Ferrando, Antoni. "Joan Coromines i el País Valencià: unes notes personals." En *Joan Coromines 90 anys*. Pineda de Mar: Curial Edicions, 1995, 2a ed.

- Ferrer, Josep & Joan Pujadas. *Epistolari Joan Coromines & Manuel Sanchis Guarner*. Barcelona: Fundació Pere Coromines, 2006.
- Garcia Perales, Vicent Ferran & Heike Soennecken. *La Albufera de Valencia. Estudio del habla y la cultura popular [Max Thede. Traducción inédita de M. Sanchis Guarner. Estudio y edición]*. València: Denes, 2011.
- Garcia Perales, Vicent Ferran. "Rescat de l'ALPI: metodologies i aportacions d'un atlas lingüístic romànic." En Emili Casanova & Cesáreo Calvo eds., *Actas XXVI Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románicas (València, 2010)*. València: Ed. De Gruyter, 2013, p. 627-635.
- . *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica (ALPI): Edició i estudi del País Valencià [Tesi doctoral inédita]*. València: Universitat de València, 2001.
- Gimeno Betí, Lluís. *Atles lingüístic de la diòcesi de Tortosa*. Barcelona: IEC, 1997.
- . *De lexicografía valenciana. Estudi del "Vocabulari del Maestrat" de Joaquim Garcia Girona*. València: IIFV; Barcelona: PAM, 1998.
- Gulsoy, Joseph. "El problema de l'etimologia de xafardejar, xafarder, xafarderia." En *Miscel·lània d'homenatge a Joan Martí i Castell*. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, 2016, p. 193-201.
- Llombart, Constantí. *Diccionario valenciano-castellano de J. Escrig*. 3a ed. València: Pasqual Aguilar, 1887 [Ed. facsímil: Librerías "París-Valencia", València, 1987, 2 vols.].
- Martí Gadea, Joaquim. *Diccionario general valenciano-castellano*. València: Josep Canales Romà, 1891 [Ed. facsímil: Librerías "París-Valencia", València, 1992].
- Navarro, Pere. *Els parlars de la Terra Alta: Atles lingüístic de la Terra Alta (ALTA)*. 1. *Estudi Geolingüístic*. 2. *Atles Lingüístic de la Terra Alta (ALTA)*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 1996.
- Pardo Asso, José. *Nuevo diccionario etimológico aragonés*. Saragossa: Imprenta del Hogar Pignatelli, 1938.
- Pascual, José Antonio & José Ignacio Pérez Pascual. *Epistolario Joan Coromines & Ramón Menéndez Pidal*. Barcelona: Fundació Pere Coromines, 2006.
- Thede, Max. "Die Albufera von Valencia. Eine volkskundliche Darstellung." *Book Review*. [en traducció de Manuel Sanchis Guarner. *Revista de Filología Española* tom 25, (Jan 1, 1941): 272-274.]